

Функційно-семантичне поле категорії імператива в публіцистичному дискурсі: проблеми визначення структури та опису

М. О. ВІНТОНІВ¹, Т. М. ВІНТОНІВ¹ AND К. О. БОРТУН^{2*}

¹ Кафедра української мови, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, UA-04053 Київ, Україна

² Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», Святошинський район, б-р Академіка Вернадського, 16в, UA-03115 Київ, Україна

Received: 1 August 2020 • Accepted: 18 October 2020

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

АНОТАЦІЯ

Запропоноване дослідження функційно-семантичного поля імператива публіцистичного стилю дає змогу встановити значення імперативності на кожному з кіл поля в українській мові. Фокус нашої уваги спрямовано на інвентаризацію та зіставлення конститuentів на рівні лексики, морфології і синтаксису, які належать до організації функційно-семантичного поля імператива публіцистичного дискурсу.

Визначено структуру поля імператива (ядро, приядерна частина, ближня та далека периферії), його організацію та кількісне наповнення його ярусів. Визначено особливості парадигматичної структури та реалізацію лексичних, морфологічних та синтаксичних засобів функційно-семантичного поля імператива в публіцистичному стилі.

Мета нашої роботи передбачає комплексний аналіз структурної організації функційно-семантичного поля імператива в публіцистичному дискурсі, вивчення його організації та кількісного наповнення його кіл.

Потребує докладного вивчення типологія функційно-семантичного поля імператива в сучасній українській мові. Схарактеризовано парадигматичну структуру та лексичні, морфологічні й синтаксичні засоби функційно-семантичного поля імператива в публіцистичному стилі.

У статті для відбору та інвентаризації фактичного матеріалу використано описовий метод із прийомом наскрізного випишування та систематизації. Джерельна база дослідження – 5000 одиниць. Її формують імперативні одиниці, зафіксовані в публіцистиці останніх років, інтернет-виданнях. На різних етапах дослідження використано статистичні методи для побудови репрезентативної

* Corresponding author. E-mail: k.bortun@gmail.com

вибірki дослідження, зокрема кількісних підрахунків – для вивчення відсоткового співвідношення основних шарів функційно-семантичного поля імператива публіцистичного стилю.

Проаналізований ілюстративний матеріал дав змогу докладно викласти, обґрунтувати авторську концепцію щодо унаочнення польової структури імператива публіцистичного дискурсу, систематизації та виокремлення різноманітних засобів репрезентації, встановлення основних та допоміжних засобів експлікації імперативності, що утворюють польову структуру імператива в публіцистичному дискурсі.

Результати дослідження підтверджують, що в нашому дослідженні найбільш повно репрезентовані ядерні форми імператива (форми 2-ої ос. одн. та мн.), які формують центр та прототипове значення поля імператива в публіцистичному дискурсі, а найменш уживаними є форми спільної дії, що виражають каузачію дії 2-ої і 1-ої особи імператива. Вони формують приядерну структуру, активно розвиваються й змінюються.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

функційно-семантичне поле, ядро, приядерна частина, ближня периферія, далека периферія, імператив, публіцистичний стиль, дискурс

Граматичні студії, концептуальні засади яких оперті на функційний підхід до аналізу мовних одиниць, створили сприятливі умови для дослідження поняття імператива сучасної української мови в публіцистичному дискурсі у зв'язку з прагматичними та екстралінгвальними чинниками.

На нашу думку, аналіз функційно-семантичного поля категорії імператива в публіцистичному стилі дає змогу систематизувати та виокремити різноманітні засоби його репрезентації, які утворюють функційно-семантичне поле, виділити основні й допоміжні засоби експлікації імперативності, які утворюють польову структуру імператива в публіцистичному дискурсі.

Переважає кількість досліджень, виконаних у функційному річищі, у яких засоби мовної репрезентації систематизовані як функційно-семантичне поле, виконано на матеріалі англійської (В. Акуленко, С. Жаботинська, С. Кабанова, І. Кошова, С. Швачко, О. Медвідь, Н. Чернюк), німецької (Адмони 1988, Ситенко 2008, Є. Гулига, Є. Шендельс, І. Воротнікова), російської мов (Бондарко 1990, Мудринич 2011, І. Тимофеев, В. Панфілов, Л. Чеснокова).

В українському мовознавстві досліджено функційно-семантичне поле темпоральності (О. Бондар, І. Талаш), посесивності (І. Данильчук), параметричності (Хавкіна 2008), локативності (О. Виноградова), сукупності (Домрачева 2014), фазовості (Білозір 2018), здрібнілості (О. Сальникова), спонукальності (Даскалюк 2005, Нарушевич-Васильєва 2002, Шатілова 2013), невизначеності (І. Вороновська), адресатності (Л. Пац), квантитативності (Попович 2019, Семененко 2011, С. Бронікова, Н. Поповська), компаративності (О. Щепка), кратності (Ачилова 2011), ітеративності (І. Парияк), результативності (Ю. Голоцукова) та ін.

Актуальність дослідження зумовлена потребою докладного вивчення різних аспектів функційно-семантичного поля імператива в українській лінгвістиці. Необхідно випрацювати питання про природу формування спонукання, систематизувати й удокладнити

різноманітні способи вираження типового значення імперативності та його функціонування в публіцистичному дискурсі.

Водночас посилену увагу до цих форм, що мають значення волевиявлення суб'єкта мовлення, можна пояснити відсутністю спеціальних праць із типологічного дослідження цих одиниць, а також браком монографічних робіт, присвячених проблемам функційно-семантичного поля імператива зокрема публіцистичного дискурсу.

Мета статті – комплексно проаналізувати структурну організацію функційно-семантичного поля імператива в публіцистичному дискурсі, його організацію та кількісне наповнення його кіл.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) поглибити типологію вивчення функційно-семантичного поля імператива в сучасній українській мові; 2) схарактеризувати парадигматичну структуру та лексичні, морфологічні й синтаксичні засоби функційно-семантичного поля імператива в публіцистичному стилі.

Поняття функційно-семантичного поля відображає явище взаємодії елементів різних мовних рівнів, що розкриваються під час їхнього функціонування в мові. Але системно-мовні основи єдності, на зразок функційно-семантичного поля, закладені в самому ядрі граматичної будови мови, ядрі граматичної категорійності (Адмони 1988: 84).

Грамматичний лад мови має «польову» структуру з максимальною граматикалізованим ядром та лексико-грамматичною периферією. Ця частина граматики включена в ширшу сферу будови мови, що охоплює все категоріальне в граматиці, лексиці й фонетиці. Грамматична категоріальність і граматична будова мови являють собою центр, ядро більш ширшої сфери мовленнєвої категорійності й мовленнєвої будови (Адмони 1988: 84).

Типове імперативне значення, якому притаманні ознаки каузативності, перформативності й контрольованості, виражене граматичним імперативом зі спеціалізованими дієслівними формами й становить його ядро. На периферії функційно-семантичного поля імператива в публіцистичному стилі перебувають граматичні засоби, що не відповідають одному або декільком ознакам імперативності, а також формально відрізняються від центральних, або ядерних. Зазначимо, що периферійні елементи кількісно домінують над ядерними. Саме за рахунок периферії відбувається якісне й кількісне розширення поля (Ачилова 2011).

За жанровою приналежністю нами виокремлено чотири різновиди текстів, що містять відповідну кількість імперативних конструкцій див. таблиці 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, рисунок 2 та діаграму 3.

Ядром, тобто центральною формою імператива, що виражає прототипове значення, є форма 2-ої особи. 2-га особа однини у своєму прямому, нетранспонованому значенні реалізує ситуацію, у якій адресат тотожний виконавцеві, напр.: «*Візьми* ту обручку, яку найчастіше носиш» (Дзеркало тижня, 07.07.2017). 2-гу особу множини зазвичай використовують у таких випадках: а) для ввічливої форми, напр.: «*Візьміть* в приймальні номер телефону і *дзвоніть*» (Високий замок, 04.10.2017); б) якщо слухачів, які є виконавцями дії, більше ніж один, напр.: «Хлопці та дівчата, *візьміть* підручники з фінансів та економіки підприємства, хоч трохи *почитайте*, а потім вже *виносьте* свої „геніальні“ ідеї на сторінки сайту» (Високий замок, 21.05.2012); в) для ввічливої форми, коли слухач (він же виконавець) один, напр.: «Пане, *візьміть* бланк і *прочитайте* в правому верхньому кутку, що це таке» (Високий замок, 12.11.2017). Крім того, займенники вживають в імперативних висловленнях як засіб посилення експресії, напр.: «Це викликає лише посмішку, скільки

вже можна займатися дурницями, у мене, як у звичайного робітника, окрім сміху та огиди, нічого не викликає, абсурд, та *зроби́ть ви* вже хоч що-небудь!!!» (Українська правда, 12.02.2009). Особові займенники також використовують для протиставлення, напр.: «Я ваші гроші не рахую, а *ви не рахуйте* мої» (Українська правда, 02.03.2018).

На периферії функційно-семантичного поля імперативності перебувають граматичні засоби, що не відповідають одному або декільком ознакам імперативності, а також формально ризняться від центральних, або ядерних.

Однак формам імператива, крім семантики імперативності, притаманні обов'язкові граматичні категорії – особи, числа й дієслівного виду. Ці значення в імперативних формах суттєво ризняться від подібних в інших дієслівних формах.

На відміну від дієслівних способів в імперативі інформація про особу і число є не узгоджувальною категорією, а змістовою. Загалом семантика особи ґрунтована на співвіднесенні учасників мовного акту і позначуваної ситуації, але особово-числові форми імператива не тотожні особово-числовим формам способів. Зміна особи і числа спричиняє зміну екстралінгвальної ситуації. Імперативу не притаманна постійна семантична структура, у якій можуть змінюватися лиш показники особи і числа. Специфіка категорії особи в імперативі полягає в тому, що у всіх імперативних формах обов'язково наявні ролі мовця і адресата, які утворюють межі імперативної ситуації – прескриптора і виконавця прескрипції. Ці семантичні ролі притаманні навіть тим імперативним висловленням, які не оформлені за категорією особи (наприклад, іменні форми *Води!*). Граматично виражена особа в дієслівній імперативній формі позначає виконавця (або декількох виконавців) каузованої дії.

У кількісному співвіднесенні ядерні форми категорії імператива за жанром та функціонуванням імператива в однині й множині в предикативному центрі зафіксовано: інформаційний жанр – 281 од., аналітичний – 386 од., художньо-публіцистичний – 669 од., рекламний – 849 од. (див. таблицю 1.1).

Таблиця 1.1.
Ядро категорії імперативності

Джерело	Жанр	Предикативний центр		
		2 ос. одн.	2 ос. мн.	Разом
Друк	Інформаційний	32	249	281
	Аналітичний	48	338	386
	Художньо-публіцистичний	235	434	669
	Рекламний	378	471	849

Як зазначено в праці О. В. Бондарка, перехід від центру до периферії в семантичних полях реалізовано поступово (Бондарко 1990). Особово-числові форми імператива корелюють із відмінностями в семантиці спонування. Як із формального, так і з семантичного погляду імператив дуже неоднорідний. Він передає ситуації з різним набором учасників та ознак. Обмеження імперативної парадигми формами 2-ої особи неправомірне, оскільки особа агенса каузованої дії є змінною. Каузуватися може дія як 2-ої і 1-ої особи (спільна дія), так і 3-ої особи (юсив).

З-поміж форм спільної дії в межах синтетичних форм спонукання зафіксовано моделі з дієсловами доконаного виду на зразок *напишімо* і форми недоконаного виду на зразок *пишімо*, напр.: «Ходімо, – звертається один депутат коаліції до іншого» (UNN, 16.05.2017); «Прочитаймо ще раз уважно „Заповіт“ і пошукаймо там бодай щось про „кінець світу“» (Літературна Україна, 03.08.2017).

Дієслівні форми, що виражають спонукання до дії, агенсом якої є група осіб, до якої належить мовець, називають імперативом 1-ої особи множини або формою спонукання до спільної дії. Словоформи, що входять до імперативної парадигми, мають відповідати двом формальним вимогам: а) регулярне утворення тими лексемами, які за своєю семантикою допускають наявність словоформ із наказовим значенням; б) упізнаваність у реченні як форм, що мають наказове значення. Форми спонукання в 1-ій особі множини як синтетичні *ходімо*, так й аналітичні, на зразок *хай / нехай ходить*, відповідають обом цим вимогам і, отже, є формами імператива, незважаючи на омонімію з формами індикатива, від яких вони походять історично.

В окремих випадках спостерігаємо десемантизацію лексем *ходити / іти* й трансформацію форми імператива від цих дієслів у частку для утворення аналітичних форм спільної дії, напр.: «Євген Лисик відразу відчув негаразди: „Ходімо [у значенні ‘нумо’ – К. Б.] краще *виї’ємо!* Бо з цього нічого не вийде“» (Дзеркало тижня, 09.06.2017). Дієслова *ходити / іти* в багатьох своїх значеннях мають сему фазовості зі значенням ‘почати’, передаючи початкову фазу дії та її продовження як єдине ціле: ‘іти і випити’. Позначаючи в дійсному способі початок дії, форми *ідемо / ходімо* проникають у поле імператива через те, що він також позначає дію, спрямовану на результат, який повинен початися в майбутньому.

Дієслово *іти* в минулому часі множини використовують для передавання регулярно спонукання до спільної дії, напр.: «Ну ніколи цього ліфта не дочекаєшся! *Пішли пішки!*» (Українська правда, 23.05.2005). Форма *пішли*, позначаючи каузацію руху в якомусь напрямі, уживана з дієсловами теперішнього-майбутнього часу доконаного виду й виражає мету руху, напр.: «Як це вони не виходять, *пішли подивимось!* І вже кілька представників зайшло в будівлю» (Закарпаття, 18.11.2010).

Аналітичні форми, утворені за допомогою частки *гайда*, пом’якшують наказ, надають розмові відтінку невимушеності тощо, проте в сучасній українській літературній мові вони витіснені на периферію узусу й оцінювані носіями мови як просторічні, напр.: *гайда + теп. / майб. док. в., гайда + інфінітив недок. в., гайда + будемо + інфінітив*, напр.: «Приготувати сніданок на багатті, бо немає води, світла й газу, – і *гайда голосувати?*» (Дзеркало тижня, 31.05.2013).

Дискусійним є питання щодо включення до парадигми імператива форм спонукання 1-ої особи однини, так званого самоспонукання або автоспонукання. Розбіжності зумовлені тим, що в науковій літературі по-різному формулюють прототипову імперативну ситуацію. Одні дослідники, визначаючи семантику імператива, виходять із того, що каузатор і виконавець каузованої дії повинні бути різними особами. Інші припускають можливість збігу цих двох ролей в одній особі. У 1-ій особі множини специфіку становить те, що каузатор заявляє про свій намір виконувати дію разом з об’єктом каузації, але основний принцип каузації – об’єкт каузації (група «ми») стає суб’єктом каузованої пропозиції – збережено. Висловлення на зразок «*Облаштую я навколишню територію, посаджу деревця, газон*» відрізняються від ситуацій «*Облаштуйте навколишню територію, посадить деревця, газон!*» (Українська правда, 12.08.2010). Як справедливо наголошує В. Ю. Стешевич,

автоспонування не задовольняє один з основних критеріїв імперативності – наявність семи каузації, тобто не мають значення імператива, оскільки передають намір мовця (СТЕШЕВИЧ 2015).

Загалом відзначаємо тенденцію до аналітизму у творенні форм спонування до спільної дії, виявлювану як у більшій частотності ненормативних форм із лексемами *давай / давайте*, порівняно із синтетичною формою, так і в процесі граматикалізації форм дієслова *іти*, що беруть участь в утворенні аналітичних конструкцій разом з аномативними *давай / давайте*. Залучення форм дієслова *іти* до творення форм імператива й формування альтернативного способу спонування 1-ої особи множини зумовлено тим, що для форм спільної особи загалом характерна багатоваріантність і творення форм спільної дії за допомогою частки від дієслів руху зі значенням ‘приходити, приїжджати, йти’ стає продуктивним і поширеним.

Форми спільної дії зараховано до приядерного елемента поля. Вони найближчі до ядра категорії й семантично повністю відповідають ознакам імперативності. Враховуючи жанровий різновид та частотність використання в ньому висловлень із синтетичними та аналітичними формами імператива, приядерні елементи у функційно-семантичному полі мають такі показники: інформаційний жанр – 67 од., аналітичний – 31 од., художньо-публіцистичний – 82 од., рекламний – 75 од. (див. таблицю 1.2).

Таблиця 1.2.
Приядерні вияви імперативності

Джерело / Жанр	Синтетичні	Аналітичні	Разом
Інформаційний	14	53	67
Аналітичний	15	16	31
Художньо-публіцистичний	55	27	82
Рекламний	49	26	75

Форми 3-ої особи утворюють ближню периферію, оскільки їм не притаманна специфічна форма і вони не відповідають усім семантичним критеріям імперативності, проте виражають каузацію дії.

Саме тому питання граматичного і семантичного статусу юсива – форму 3-ої ос. (*нехай чекають, нехай він увійде*) – є одним із найбільш дискусійних у вивченні імператива, оскільки в імперативі категорія особи є важливою.

Категорія особи в імперативі передає інформацію про виконавця або склад виконавців прескрипції. Прототиповим виконавцем є слухач, тобто центром імперативної парадигми є форми 2-ої ос. Із семантичного погляду специфікою форм 3-ої ос. є розбіжність виконавця прескрипції (3-тя особа) і отримувача прескрипції (який завжди дорівнює слухачеві, тобто 2-ій ос.). Із граматичного погляду вони не однорідні з формами 2-ої ос., і, на відміну від форм 2-ої ос. та 1-ої ос. мн., форми 3-ої ос. (а також форми 1-ої ос. одн.) можуть мати підмет.

Основною ознакою імператива є мовленнєва каузація дій. Крім того, необхідними семантичними компонентами імператива є перформативність і контрольованість дії. Отже, необхідною характеристикою імперативного висловлення є відсутність дескриптивної

функції і асерції. Як і всі імперативні речення, конструкції з *хай*, *нехай* не можуть бути охарактеризовані за ознакою істинності / неістинності – це та властивість, що поєднує так званий «імператив 3-ої ос.» із власне імперативом. Юсив як різновид імператива передбачає, що дія осмислювана мовцем як контрольована, на відміну від оптатива, який формально подібний до імператива (форми з *хай*, *нехай*), але відрізняється від нього неконтрольованістю дії.

Однак семантика юсива займає проміжну позицію між імперативом і оптативом, тому форми юсива можна утворювати від дієслів на позначення неконтрольованої дію, імперативи яких okazionalni (*квітни*, *пахни* – стилістично марковані і функціують у поетичному мовленні, *нехай цвіте*, *хай пахне* – регулярні форми).

3-поміж моделей із 3-ю особою виокремлено такі різновиди: 1) «*нехай* + 3-тя особа однини теперішнього часу» (контрольована дія, юсив), напр.: «І *нехай* вас не зупиняє відвертість обкладинки і дещо дивний псевдонім авторки» (Львівська газета, 25.11.2009); 2) «*нехай* + 3-тя особа однини теперішнього часу» (неконтрольована дія, оптатив), напр.: «Якщо хтось не може, попросіть сина, онука, кого завгодно – *нехай допоможе*» (gazeta.ua, 18.04.2017).

Репрезентантом бажаної, неконтрольованої дії є форма оптатива (так званий фактивний оптатив, що виражає побажання) «*хай*, *нехай* + 3-тя особа теперішнього часу», яка є непродуктивною й використовується або як мовленнева формула, або як художній прийом, напр.: «*Хай береже* тебе Господь!» (Високий замок, 06.01.2007).

За допомогою пермісива мовець висловлює дозвіл на вчинення дії 3-ю особою. Бажаність дії для 3-ої особи мають на увазі, напр.: «*Нехай роблять*, а я запевняю, що для цього немає жодних підстав» (Українська правда, 30.06.2005). Загалом пермісив близький до юсива, відмінність полягає в тому, що каузовану дію мовець мислить як бажану 3-ю особою (юсив може каузувати й небажану дію).

Попри відсутність спеціалізованих форм імператива та відсутність семантичних критеріїв наказовості, форми 3-ої особи виражають каузацію дії, тому є репрезентантами ближньої периферії функційно-семантичного поля імператива публіцистичного дискурсу (див. таблицю 1.3).

Таблиця 1.3.
Імперативні вияви ближньої периферії

Джерело / Жанр	Контрол. дія, юсив	Неконтрол. дія, оптатив	Контрол. дія, пермісив	Неконтрол. дія, нонкуратив	Слонування 2-ої ос. у формі 3-ої	Разом
Інформаційний	105	65	60	55	70	355
Аналітичний	97	55	42	46	70	310
Художньо-публіцистичний	78	70	50	42	85	325
Рекламний	60	45	50	50	85	290

До периферії зараховуємо такі імперативні висловлення, предикат яких виражений неспеціалізованою морфологічною формою. Периферійні конструкції зі значенням імператива в українській публіцистиці вирізняються структурними особливостями, специфічними емоційно-експресивними й семантичними відтінками. Ідеться про далекі периферію, оскільки її експлікаторами слугують транспоновані форми, уживані для реалізації імперативності в переносному значенні. Для таких форм імперативна семантика не є прямою. Волевиявлення мовця в периферійних структурах морфологічно може бути виражене за допомогою прислівника, напр.: «Ану, *сюди!* – Олександр тикнув пальцем на співрозмовника» (Високий замок, 09.2015); вигука, напр.: «*Ша*, вже ніхто нікуди не йде» (Сьогодні, 04.07.2017); форми дійсного способу в імперативному значенні: «*Йдемо* на майдан, там більше потребують нашої допомоги» (Українська правда, 18.01.2014). Уживання форм майбутнього часу в значенні імператива марковане модальністю, у цьому випадку передано модальність повної впевненості у виконанні дії, напр.: «*Ідіть, здасте* документи і *отримаєте* паспорт» (Дзеркало тижня, 27.02.2009). Структури висловлень із дієсловами у формі теперішнього і майбутнього часу в імперативному значенні можуть бути як синтаксичні синоніми, тому в дискурсі можливе вживання обох форм, напр.: «Моя вам порада: – *Збираєте* документи і *готуєтеся* до наступних виборів» (Високий замок, 11.12.2017).

Трапляються специфічні випадки контекстуального вживання інфінітива для розкриття семантики спонукання. Особливого значення при цьому набуває супровідна лексична підтримка імперативної семантики інфінітива. Наприклад, у реченні «*Голосувати*, – різко махнув рукою Чечетов» (Українська правда, 03.07.2012) поєднання різко махнув може бути витлумачене як мовленнєвий жест, що означає обов'язково голосувати всім однопартийцям.

Найчастіше формою інфінітива виражені команди, пов'язані з дією, що відбувається, або ж із дією, яка неодмінно (з ініціативи мовця) має бути виконана відразу після моменту мовлення, напр.: «Арсеній Яценюк ефектно запропонував: „*Розпустити* Конституційний суд“» (Дзеркало тижня, 16.06.2017).

Імперативність, її семантичне навантаження та реалізацію у висловленні репрезентують синтаксичні засоби. У цьому випадку важливу роль відіграє ситуація мовлення (контекст) та інтонація. У простому реченні імперативне значення, виражене питальними реченнями, фіксуємо в діалогічному мовленні. Такі структури кваліфікують як питально-спонукальні, напр.: «Ви входите до блоку БПП. Чи *не могли б* ви з цим проханням *звернутися* до президента? Ваше слово було б гідною підтримкою нашої справи» (112. uf, 30.11.2017). Форми умовного способу використовують у значенні як спонукання, так і заборони, напр.: «*Ви б мовчали* про ці досягнення, – перебив його Поярков» (Гордон, 09.01.2018).

Питальні речення містять дієслово у формі спільної дії й використовують слова на зразок *може / може бути*. Такі висловлення актуалізують суб'єктивно-модальні значення бажаності, імовірно й виражають значення пропозиції, прохання, тобто супровідного пом'якшеного спонукання, напр.: «*Може спробуємо* разом вибиратися з кризи за допомогою колективного прагматизму?» (Українська правда, 11.12.2004). Реченням із *чому + б* притаманне значення докору щодо адресата співрозмовника, якому, на думку мовця, варто було б учинити так, як він уважає (= запитує, спонукаючи діяти так) і пропонує, напр.: «*То чому б* не знайти грошей на нормальну систему управління, за якої ці витрати скоротяться?» (Дзеркало тижня, 27.02.2009).

Для широкого спектру комунікативних ситуацій характерне використання неповних імперативних речень, оскільки для безпосереднього спілкування ідентифікація виконавця спонукання є надлишковою. Вказівка на об'єкт спрямованої дії та умови її реалізації є неважливими, тому що вони однозначно експліковані контекстом чи ситуацією спілкування.

Виокремлюємо еліптичні речення, у яких відсутність дієслова-присудка не впливає на розуміння змісту речення, тому немає потреби в контексті чи в ситуації. Вони часто вживані в усному мовленні, зокрема в діалогах, а також трапляються в публіцистичних текстах, напр.: «Ви приголомшливо нецікава людина! – Я *попросив би*. Такими словами не кидаються» (zaxid.net, 02.04.2008). Із ситуації легко відновити незгоду мовця зі співрозмовником. Незважаючи на перформативне висловлення, що експліковане настановою прохання (*я попросив би*), речення за відповідного інтонуювання в подібному контексті сприймають як заборону або категоричну незгоду зі співрозмовником.

Особливо яскраво відображають імперативну ситуацію еліптичні речення, структурна неповнота яких не визначена ні контекстом, ні ситуацією мовлення, напр.: «Людам з особливими потребами – якісні медичні послуги» (Високий замок, 03.02.2017).

У функції головного члена номінативних односкладних речень уживаний іменник у Н. в. як без поширювачів, напр.: «*Вибори!*» (Українська правда, 21.11.2004), так і з поширювачами, напр.: «Тільки *дострокові вибори!* Тільки *повне оновлення* політичного класу України! – сказав він [Саакашвілі] у своїй промові» (Апостроф, 24.02.2016). Заборона зазвичай виражена за допомогою генітивно-заперечних речень, напр.: «*Ніяких перевиборів!*» (Українська правда, 18.12.2017).

Складне речення – вдала форма для експлікації ввічливих, пом'якшених прохань, порад, рекомендацій, пропозицій. У публіцистиці активно вживані складнопідрядні речення зі з'ясувальною підрядною частиною, напр.: «*Передайте* своєму другу Рейгану, щоб вони зупинили мілітаризацію космосу» (Дзеркало тижня, 30.06.2017). Також фіксуємо складно-сурядні речення, напр.: «Я вас не перебивав, і ви мене *не перебивайте*» (Українська правда, 07.09.2009) і складні безсполучникові речення, напр.: «Не можеш – *іди, займайся* іншою роботою» (Віче, 08.2013).

Спонукальна модальність виражена зазвичай морфологічно формами імператива, а також формами дійсного, умовного способу та інфінітива в значенні імператива. Проте волевиявлення мовця може бути реалізовано і неморфологічними (лексичними) засобами, до яких належать, зокрема, дієслова з різними модальними значеннями на зразок *попросити, запропонувати, порадити, благувати, вмовляти, доручити, вимагати, наказати, попередити, хотіти* тощо. У репрезентації значення імперативності в таких випадках основний (семантичний) зміст зазвичай реалізований інфінітивом. Лексичні засоби вираження імперативної семантики уживані паралельно з формами наказового способу.

Периферії функційно-семантичного поля імператива публіцистичного стилю притаманні різні форм і способи вираження спонукання, що ускладнює їхню систематизацію. Саме тому ми систематизували імперативні висловлення за синтаксичними та морфологічними виявами, кількісні показники яких подаємо в таблиці 1.4 та 1.5.

Таблиця 1.4.
Периферійні вияви імперативності (синтаксичні показники)

Джерело	Жанр	Тип конструкції						Разом
		Просте речення	Неповне речення	Односкладні речення	Складнопідрядні речення	Складносурядне речення	Складне безсполучникове речення	
Друк	Інформаційний	46	38	55	65	65	55	324
	Аналітичний	50	40	80	88	70	170	498
	Художньо-публіцистичний	50	35	46	50	40	55	276
	Рекламний	32	15	35	35	35	30	182

Таблиця 1.5.
Периферійні вияви імперативності (морфологічні показники)

Джерело	Жанр	Тип конструкції							Разом
		Прислівник	Вигук	Умовний спосіб	Інфінітив	Дійсний спосіб			
						Минулий	Майбутній	Теперішній	
Друк	Інформаційний	-	-	-	343	-	-	82	425
	Аналітичний	-	-	39	439	22	19	17	536
	Художньо-публіцистичний	20	15	16	26	32	46	-	155
	Рекламний	-	-	29	34	29	94	14	200

Підсумовуючи аналіз функційно-семантичного поля імператива публіцистичного дискурсу, зазначимо, що воно має ядро – центр, протопитове імперативне значення (форми 2-ої ос. одн. та мн.), сформовану приядерну структуру, перехід до якої здійснено поступово, що репрезентовано каузацією дії 2-ої і 1-ої особи (спільна дія). Їм притаманний чіткий розподіл на синтетичні та аналітичні форми, які активно розвиваються та змінюються. Близня периферія формалізована специфічною формою (3-ої ос., юсив), яка хоч і не відповідає усім семантичним критеріям імперативності, проте виражає каузацію дії. Далека периферія (периферійні конструкції зі значенням імператива) виявлювана в транспонованих формах, ужитих для реалізації імперативності в переносному значенні, має специ-

фічні емоційно-експресивні й семантичні відтінки, структурні особливості за морфологічним та синтаксичним показниками (див. рисунок 2 та діаграму 3).

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні функційно-семантичного поля імператива публіцистичного дискурсу різносистемних мов у зіставному аспекті, що употужнить загальнотеоретичну базу функційної граматики та розширить межі стилістичних студіювань.

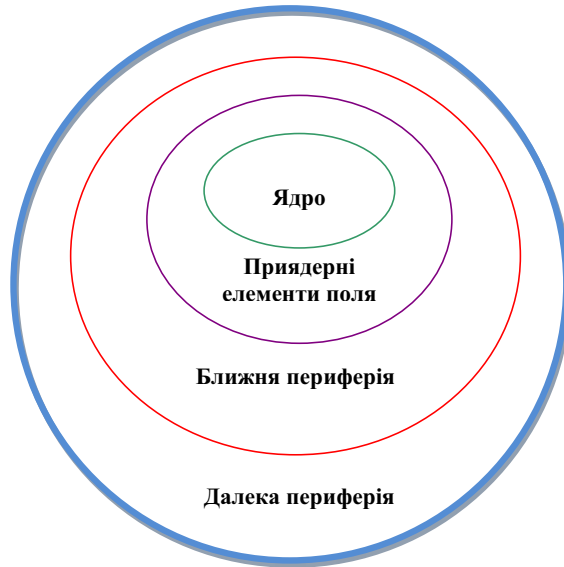
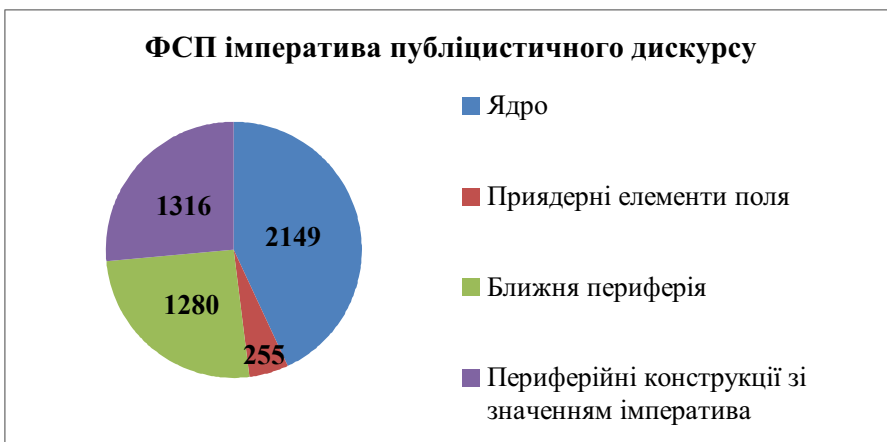

Рисунок 2.
Польова структура імператива публіцистичного дискурсу

Діаграма 3.

ЛІТЕРАТУРА

- АДМОНИ 1988 = АДМОНИ В. Г. *Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики*. Ленинград, 1988.
- АЧИЛОВА 2011 = АЧИЛОВА О. Л. Теоретичні засади виділення функційно-семантичної категорії кратності в сучасній українській мові. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* 2011/6: 15–18.
- БІЛОЗІР 2018 = БІЛОЗІР О. С. Проблема функціонально-семантичного поля фазовості у лінгвістиці. *Молодий вчений* 2018/5: 102–106.
- БОНДАРКО 1990 = БОНДАРКО А. В. *Структура императивной ситуации (на материале русского языка). Функционально-типологические аспекты анализа императива. Семантика и прагматика повелительных предложений*. Ч. 2. Москва, 1990.
- БОРТУН 2019 = БОРТУН К. О. *Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному і офіційно-діловому стилях*. Дис. ... канд. філол. наук. Вінниця, 2019.
- ДАСКАЛЮК 2005 = ДАСКАЛЮК О. Л. *Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови*. АҚД, Чернівці, 2005.
- ДОМРАЧЕВА 2014 = ДОМРАЧЕВА І. Р. Вербативне вираження ядрової семантики сукупності. *Вісник Донецького національного університету* 2014/1–2: 89–95.
- МУДРИНИЧ 2011 = МУДРИНИЧ С. Ю. Функціонально-семантичне поле стану в сучасній українській та російській мовах. В кн.: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Вип. 15. Київ, 2011. 159–164.
- НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЄВА 2002 = НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЄВА О. В. *Категорія спонукальності у прагматичному аспекті*. АҚД, Одеса, 2002.
- ПОПОВИЧ 2019 = ПОПОВИЧ Н. Функційно-семантичне поле означеної кількості у поезії Михайла Івасюка. *Науковий вісник Чернівецького університету* 812 (2019): 115–120.
- СЕМЕНЕНКО 2011 = СЕМЕНЕНКО О. Ю. *Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі*. АҚД, Одеса, 2011.
- СИТЕНКО 2008 = СИТЕНКО О. О. *Функціонально-семантичне поле здрібнілості в слов'янських та германських мовах*. АҚД, Донецьк, 2008.
- СТЕШЕВИЧ 2015 = СТЕШЕВИЧ В. Ю. *Категория императивности и средства ее объективации в русском и сербском языках*. Дисс. ... канд. філол. наук. Москва, 2015.
- ХАВКІНА 2008 = ХАВКІНА О. М. *Функціонально-семантичне поле параметричності в українській мові*. АҚД, Запоріжжя, 2008.
- ШАТЛОВА 2013 = ШАТЛОВА О. С. *Динаміка структури та семантики спонукальних конструкцій в українських публіцистичних текстах початку ХХІ століття*. АҚД, Донецьк, 2013.

MYKHAILO VINTONIV, TETYANA VINTONIV

Department of the Ukrainian Language, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

KARINA BORTUN

Private Higher Educational Establishment “European University”, Kyiv, Ukraine

**The Functional-Semantic Field of the Imperative Category in Journalistic Discourse:
Problems of Structure Definition and Description**

The study of the functional-semantic field of the imperative in journalistic style makes it possible to define the meaning of imperative on each circle of the field in the Ukrainian language. The papers focuses on the inventory and comparison of constituents at the level of lexical units, morphology, and syntax, which belong to the structure of the functional-semantic field of the imperative in journalistic discourse.

The structure of the imperative field (core, core part, close and far peripheries), its organization and quantitative filling of its levels were determined. The characteristic features of paradigmatic structure and the functioning of lexical, morphological, and syntactic means of the functional-semantic field of the imperative in journalistic style were identified.

The purpose of this work involves a comprehensive analysis of the structural organization of the functional-semantic field of the imperative in journalistic discourse, the study of its structure, and the quantitative content of its circles.

The typology of the functional-semantic field of imperative in the modern Ukrainian language requires detailed research. The paradigmatic structure and lexical, morphological, and syntactic means of the functional-semantic field of imperative in journalistic style were described.

The paper uses a descriptive method for the selection and inventory of actual material with the techniques of end-to-end writing and systematization. The source base of the study consists of 5,000 units. It comprises imperative units recorded in journalistic writings in recent years, and also online publications. At different stages of the study, statistical methods were used to construct a representative sample of the study, in particular quantitative calculations were applied to study the ratio of the main layers of the functional-semantic field of imperative in journalistic style.

The analyzed material made it possible for the authors' concept of visualizing the field structure in question to be disclosed in detail and substantiated, it helped to systematize and separate various means of representation, establish the main and auxiliary means used to explicate the imperatives that form the field structure of the imperative in journalistic discourse.

The results confirm that within this research, the most highly represented are core forms of the imperative (forms of the 2nd person singular and plural), which form the center and prototype value of the imperative field under consideration, while the forms of joint action causation expressed by the 2nd and 1st person imperative are used the least. They form a near-core structure, actively developing and changing.

Keywords: functional-semantic field, core, near-core part, close periphery, far periphery, imperative, journalistic style, discourse

